

KORONAVİRÜS İNANÇ DÜNYAMIZI VE DİNLERİ NASIL ETKİLEYECEK?

Prof. Dr. Hilmi DEMİR

Tartışmalar koronavirüs salgını sonrası dünyanın bildiğimiz dünya olmayacağını gösteriyor. Siyaset bilimcileri, sosyologlar ve daha birçok bilim uzmanları “nasıl bir dünya bizi karşılayacak?” sorusuna cevap arıyor. Bu dünyanın ekonomik ve siyasî yönlerine ilişkin çok şey söylendi. Sözelimi Harvard Üniversitesi uluslararası ilişkiler profesörü Stephen Walt, güç ve nüfuzun Batı’dan Doğu’ya kayacağını, milliyetçiliğin sağlamlasacağını, daha az açık, daha az müreffeh ve daha az hür bir dünyanın geleceğini söylüyor. Devletin geri geleceği, neo-liberal politikaların zayıflayacağı, uzmanlığa olan güvenin artacağı, dijitalleşmenin her alana yayılacağı ve biyo-iktidar alanlarının daha da güçleneceği bir değişim konuşuluyor.

Dünya hızla bir dönüşüm ve değişim yaşadığında kaçınılmaz olarak bu dini inançlarımızı da etkileyecektir. Zira inançlarımız da yaşayabilmek için mekâna ve sosyal zemine ihtiyaç duyar. Ekonomik, siyasal ve bilimsel tüm gelişmeler nasıl dünyaya bakışımızı değiştiriyor- sa inançlarımızı da değiştirirler. Bu bağlamda, koronavirüs salgını sonrası inanç ve sosyal hayatımızdaki muhtemel değişimler üzerine düşünmek kaçınılmaz gözüküyor.

Dinler ve inançlar yükselecek mi? Yeni bir materyalizm ve bilimcilik dalgası ile mi karşı karşıya kalacağız? İnancın bireyselleşmesi süreci daha da mı hız kazanacak? Sanal cemaatler çağına mı gireceğiz? Bu gibi sorular, şimdiden düşünülmesi gereken temel sorunlar olarak önümüzde duruyor.

İnsanlık Vebayı nasıl karşılaştı?

Çalışmalar, savaş gibi dış tehdit zamanlarında, insanların dinî inançlar ve uygulamalar da dâhil olmak üzere sosyal normlara daha sıkı bağlı kaldığını gösteriyor. Zira Tanrı ve dev-

let, savaş ve büyük krizlerde her zaman ilk hatırlanandır. İnsanlar ya Tanrı'yı ya da devleti göreve çağırır. Buna karşılık salgın gibi belirsiz ve bilinmeyen düşman insanlarda farklı sonuçlar doğurabilir. Özellikle de bilimin aciz kaldığı durumlarda, Tanrı'nın bağışlayıcılığından daha çok gazabı hatırlanır. Belirsizlik korkusu bizi düzene, otoriteye ve güce boyun eğmeye sevk eder. Belirsizliğin ortadan kalkması ile birlikte insan daha gevşek ve esnek bir düzene geçer.

Dünya yalnızca bugün bu türden geniş çaplı salgınlarla karşılaşmıyor aslında, veba salgını da geçmişte benzer bir kriz durumu yaratmıştı. 14. yüzyılda görülen ve "Kara Ölüm" olarak adlandırılan salgın da bir pandemi olarak kabul edilebilir. Elbette köprünün altından çok sular aktı, dünya artık 14. yüzyılın dünyası değil ama insanın krizler karşısında aldığı tutum ve davranış modelleri bize çok şey söyleyebilir.

Orta Çağ tarihçisi Agnolo di Tura, veba salgınında yaşananları şöyle tasvir ediyordu: "*Hiç kimse hiçbir şeyi denemiyordu ve artık kilise çanları bile çalınmıyordu. Her gece ölen yüzlerce kişi için dev çukurlar kazılıyordu. Ve ben de kendi ellerimle oğullarımdan beşini gömdüm. Herkes bunun dünyanın sonu olduğuna inanıyor.*"

O yıllarda, insanlar, kendi kontrollerinin dışında ve o günkü tıbbın çaresiz kaldığı bir salgınla karşılaşılınca, önce yardım, rehberlik ve şifa için Kilise'ye başvurudular. Çünkü devletlerin meşruiyetini de sağlayan yegâne otorite oydu. Orta Çağ'da doğa bilimleri ile Kilise karşı karşıya geldiğinde, otorite Kilise'nin yanında yer aldığı için her zaman Kilise'nin dediği oluyordu.

Kilise ve din adamları izin verilen tıp uygulayıcılarını ve uygulamaları kontrol ediyordu. Bu nedenle, tedaviler Kilise'nin öğretileriyle sınırlıydı. Kilise teolojiye meydan okuyan ilerlemelere karşı koyuyor ve organize edilmiş halk sağlığı çabalarını da yasaklıyordu. Sağlık ve tıbbı başvurmak, Tanrı'nın isteğinden kaçınma girişimi olarak görülüyordu.

Veba salgınındaki tutumlarının Kilise ve din için çok ağır sonuçları oldu. İnsanlar Kiliseye cömertçe bağışta bulunmalarına rağmen neden Tanrı'nın cezasından kurtulamadıklarını sorguladılar. Toplum kıtlık ve hastalıkla mücadele ederken Kilise lüks yaşamından geri kalmamış ve halkın üzerine ağır vergiler yüklemişti. Sonuçta veba yalnızca Avrupa'nın sosyal yapısını değil inançlarını da sarstı. Reforma giden yolu açan teolog John Wycliffe, tarih sahnesine tam da böyle bir dönemde çıktı ve onun döneminde yavaş yavaş Papalık itibarını kaybetmeye başladı. Papalığın hem siyasal iktidarla çatışma içinde olması hem de halk üzerinde uyguladığı baskı ve sömürü faaliyetleri, bunun yanı sıra vazgeçemediği lüks tutkusu halkın nefretini kazanmasına neden olmuştu.

Çağdaş Dünyada Dinler Eriyor Mu?

Dünya artık Kilise'nin etrafında dönmüyor. Ruhânî bir güç olsa da din adamları tıbbı müdahil olma yetkilerini kaybettiler. Orta Çağ'dan çok farklı bir zaman diliminde yaşıyoruz. Din her ne kadar kamusal alanda daha fazla görünür olsa da sekülerizm çağın en belirgin vasfı. Bu anlamda sekülerizmi din karşıtlığı olarak ele almadığımı ifade etmeliyim. Yaşadığımız kriz tam da sekülerizm çağını temsil ediyor. Fakat bu dinlerin eridiği anlamına

gelmiyor. Dünya geliştikçe ve modernleştikçe dinler kaybolmuyor. Aksine 2050 yılında ateizmin azaldığı ama dinlerin nüfusunun daha arttığı bir dünya bizi bekliyor. Pew Research Center'in demografik tahminlerine göre, 20 yıldan daha az bir süre zarfında Müslümanların doğum oranı Hristiyanları geçecek.¹

Hristiyanlar, 2015 yılında dünyanın en büyük dinî grubuydu ve dünyanın 7,3 milyar insanının neredeyse üçte birini oluşturuyordu. Müslümanlar ikinciydi, 1,8 milyar insanla ya da küresel nüfusun %24'ü ile dini "nones" (%16), Hindular (%15) ve Budistler (%7) izledi. Halk dinleri mensupları, Yahudiler ve diğer din mensupları dünya halkının daha küçük hisselerini oluşturmaktadır.

2015-2060 arasında, dünya nüfusunun %32 artışla 9,6 milyara çıkması bekleniyor. Aynı dönemde, en genç nüfusa sahip olan Müslümanların daha fazla doğurganlık oranına ulaşacağı, %70 gibi, Hristiyanların ise %34 oranında artacağı tahmin ediliyor. Sonuç olarak, Pew Research Center projeksiyonlarına göre, 2060 yılına kadar Müslümanların sayısı 3 milyara (nüfusun %31'i), Hristiyanların sayısının ise 3,1 milyara (nüfusun % 32) ulaşacağı ön görülüyor.

Bunlara karşılık kamusal dindarlığın yani İslam ya da Hristiyanlık gibi dinlerin resmî, kurumsal öğretilerine bağlı olan dindarlığın yerini daha bireysel bir dindarlığın geçtiğini de unutmamalıyım. Dinler erimeyecek ama form değiştirecek, dindarlık alışkanlıkları farklılaşacak. Dünyaca ünlü kamuoyu araştırma şirketi PEW'in anketlerine göre insanlar dinî kurumlara eskisi gibi güvenmiyorlar. Bir kiliseye bağlı olmaksızın inanç olarak Tanrı'ya bağlılık artıyor. İnsanlar yüce bir varlığa inanç besliyorlar ama bu bir dine ya da kiliseye bağlı olmaksızın devam edebiliyor. Kiliseye gitme oranları azalıyor. Bunu aslında Türkiye için de söylemek yanlış olmayacaktır, din adamlarına olan güven oldukça düşük çıkıyor.

Din Adamları Koronavirüsü Nasıl Karşıladi?

Bireysel dindarlığın öne çıktığı bir zamanda bu pandemi dinî kurumları da test ediyor gibi. Çünkü korona karşısında din adamlarının ve dinlerin aldığı tavırlar kamuoyunda ciddi tartışmalara konu oluyor. Söz gelimi Amerikalı televangelist Kenneth Copeland, koronavirüsün "Hristiyan büyü" ile yok edilebileceğini söylüyor. Ekranlardan şöyle bağırıyor: "Tanrı adına sana emir veriyorum, Covid-19, dur!.."

Kenneth Copeland Koronavirüse karşı "zafer duası" da yayınladı. Kendisine inananlara bu duayı okuyarak koronavirüsü yenebileceklerini söyledi. Koronavirüs ile mücadelede en iyi durumda olan Güney Kore'de 18 Şubat'ta vakalarda büyük bir patlama yaşandı. Daha önce MERS salgını tecrübesine sahip olan Güney Kore, bu salgına çok önceden hazırlanmaya başlamıştı. Bu yüzden de hızlıca vakalara müdahale edildi ve 17 Şubat günü hükümet salgına karşı büyük bir zafer kazandığını duyurdu. 18 Şubat günü 31. vaka olarak adlandırılan bir hasta kaydedildi. Bu kayıttan sonra ne olduysa birden enfekte olmuş hasta sayısı hızlıca artmaya başladı ve 1700 kişiyi buldu.

Hasta yeni dinî hareketten biri olan Shincheonji adlı Hristiyan bir kültün üyesiydi. 1984

1 <http://www.pewforum.org/2017/04/05/the-changing-global-religious-landscape/>.

yılında kurulan Shincheonji'nin kurucusu Lee Man-hee, kıyametin sonuna doğru "yeni manevî İsrail"i kuracak olan İsa'nın ikinci gelişinin gerçekleşeceğini iddia ediyordu. Bu kültürün yaklaşık 240.000 takipçisi olduğu ve Güney Kore dışında 29 ülkede de temsilcilikleri olduğu söyleniyor. Teolojik olarak çileciliği ve acı çekmeyi merkeze alan bir inancın, nasıl toplum sağlığı ve kamu düzenini tehdit ettiğini göstermesi açısından oldukça ilginç bir örnektir. Zira Shincheonji, hastalığın bir günah olduğunu ve hastalandıklarında günahlarının kefaretilerini ödeyeceklerini böylece tanrıya daha yakın olacaklarını ve bundan yakınmadan bir araya gelerek birbirlerine yakın olmalarını öğretirdi. Ayrıca kültlerini gizlemeyi ve asla dışarıya bu külte ait olduklarını göstermemelerini öğütlerdi. Çoğu zaman aynı aile üyeleri bile içlerinden birinin Shincheonji takipçisi olup olmadığını bilmezdi.

Bir cenaze töreninde kültürün erkek üyelerinden birinin Covid-19 ile enfekte olduğu varsayılıyor. Shincheonji üyeleri karantinaya alınmayı reddettikleri ve aynı zamanda üyeliklerini gizledikleri için koronavirüs kült içinde hızlıca yayıldı. 31'inci vaka olan hasta, yüksek ateşli olmasına rağmen her biri binden fazla kişinin katıldığı iki dinî törene, bir seminere ve bir de düğüne katıldı. Daha sonra yaşadığı bir trafik kazası sonucu yüksek ateşten dolayı test için hastaneye getirildi ama hastaneden de kaçtı. Güney Kore'deki Covid-19 vakalarının sayısı sekiz günde 30'dan 977'ye sıçradı. Neredeyse tüm yeni davalar Shincheonji kültürüyle bağlantılı çıkıyordu. Sonuçta vakalar bir anda kontrolden çıktı.

Kült gruplarının kamu düzenine ve toplum sağlığına neden, nasıl bir tehdit oluşturduklarını görmek açısından diğer bir örnek ise kanaatimce Şiiliktir. Batınîliğin, ezoterik inançların ve kült grupların oldukça yaygın olduğu İran'ın koronavirüs salgınına karşı gösterdiği tavır, bu açıdan oldukça öğreticidir.

İran'a baktığımızda Koronavirüs, İran'da ilk kez Kum kentinde yani din adamlarının merkezi olan ve Hazreti Masume'nin(*) türbesinin bulunduğu kentte görüldü. Bunun üzerine birçok uzman ve bilim insanı diğer ülkelerde olduğu gibi Kum kentinin karantinaya alınmasını ve Hazret-i Masume'nin türbesinin kapatılmasını istediler. Ancak İranlı yetkililer bunu kabul etmediler ve virüs, diğer kent ve illerden türbeyi ziyarete etmek için gelenler aracılığıyla hızlı bir şekilde ülke geneline yayıldı. Fakat ilk etapta din adamları, "*Biz asırlardır bu türbelerden şifa alıyoruz. Bu türbeler nice hastaya şifa verip engelliye ayağa kaldırmıştır. Bunların hepsi maneviyatımızı hedef alan din düşmanlarının işidir*" gibi gerekçelerle türbelerin dezenfekte edilmesine ve kapatılmasına karşı çıktılar.

Şii imamlardan Ali Rıza Penahiyan, koronavirüs salgınının gaib mehdinin gelişi için bir işaret olduğunu belirterek, İranlılardan virüsü her yere yaymalarını istedi. Şiiler, kıyametin sonuna doğru gaip olduklarına inandıkları 12. İmam Muhammed Mehdi'nin yeryüzüne geri döneceğine inanıyorlardı. Bu yüzden doğal afet ve bu türden büyük salgınları Mehdi'nin geleceğine yönelik bir işaret olarak okuyorlardı. Ali Rıza Penahiyan'a göre, salgın her tarafa yayılır ve insanlık yok olmakla karşı karşıya kalırsa Mehdi insanlığı kurtarmak için yeryüzüne gelebilirdi. Anlayacağınız, Mehdi'yi yeryüzüne inmesi için kışkırtmaya çalışıyorlardı!..

Hristiyanlıktan İslam'a kadar dinlerin çeperinde yaşayan kült ve batinî grupların koronavirüse yönelik tavrı aslında bize çok önemli bir şey söylüyor: Batinî ve kült gruplarla rasyonel, akıl ve hikmete bağlı inançların; toplum, kamu düzeni ve devlet ile olan ilişkileri

iki farklı çerçeve sunuyor. Gizem ve sırda dayanan, apokaliptik yani kıyametin geldiğine yönelik sürekli kehanetleri dile getiren kült gruplar hem devletlerin hem de kamu düzeninin düşmanıdır. Buna karşılık hukuk, ahlâk, hikmet üzerine bir din yorumunu benimseyen mezhepler ve gruplar ise hem kamu düzeninin sağlanmasını hem de devletlerin devamı için oldukça önemli roller üstlenirler.

Söz gelimi Türkiye'yi ele alalım. Bazı eksikliklere ve tartışmalara rağmen en akli başında tepkinin Türkiye'de verilmesi rastlantı mıdır? Bunun nedeninin bugüne ait olmayıp çok derin tarihî bir tecrübeden kaynaklandığını düşünüyorum. Diyanet'i çıkaran tecrübenin Cumhuriyet değil aslında Türk-İslam tecrübesi ve Selçuklulardan Cumhuriyete kadar uygulanan Hanefî devlet aklının din politikası olduğunu anlatabilsem kastımı da açıklamış olacağım. Çünkü Hanefîliğin Türk devletlerinde merkezî konuma geçmesiyle din-devlet ilişkilerinin ve Diyanet'e kadar gelen sürecin birbiri ile oldukça ilişkili olduğunu düşünüyorum.

Korona Sonrası İnançlarımıza Ne Olacak?

Koronavirüs modern çağın insanlarını eve kapattı. Bu yüzden dindar, muhafazakâr, laik fark etmiyor insanların büyük çoğunluğu ilk önce Tanrı'ya değil devlete sığınıyor. Çağdaş devlet, Orta Çağ Kilisesi'nin cisimleşmiş bir tezahürü olarak yeniden doğuyor. Kriz zamanlarında hepimiz tek bir varlığın yardımına müracaat ediyoruz: Birçoğumuz için sık sık eleştirilen devletin sağlık sistemindeki tekeli hepimizin kurtuluş umudu oluyor.

Modern insan artık din adamına değil, bir uzman görüşüne başvurmayı daha çok tercih ediyor. Bu açıdan bakıldığında koronavirüs bilimin etkisini daha da güçlendirecek gibi. Milliyetçiliğe, devlete ve uzmanlığa olan güvenin arttığı bir süreçte, güvenilirliği aşınmış dinî kurumların işi daha da zor görünüyor. Özellikle de aynı kaşıkla herkesi kutsayan kilise, duvarları yalayan Şii ulema ve "camilerin kapanmasına" itiraz eden Sünnî din adamlarıyla bu rüzgârın karşısında duramayız.

Zaten gençlerin dinle olan bağlarının oldukça gevşek olduğunu biliyoruz. Kamuoyu araştırma şirketi KONDA, 15-29 yaş arası gençlerin hayata bakışlarında ve yaşam şekillerinde son 10 yılda neler değiştiğine dair bir rapor yayınladı. Bu raporda gençler (18-29 yaş) arasında dindarlığın son on yılda azaldığı belirtiliyor. Kendini dindar olarak görenlerin sayısı 2008'de %55 iken 2018'de bu sayı %51'e gerilemiş.

Pew Research Center'ın araştırması gösteriyor ki, dünyada dinler kaybolmuyor sadece dinlerin nüfusu artarken dindarlığın niteliğinde ise ciddi bir değişim yaşanıyor. Bu değişim en fazla genç nüfusu etkiliyor. Seçimler nedeniyle ertelediğimiz deizm tartışmasını hatırlarsınız. Bizde bir ara "gençler deist mi oluyor?" sorusunu tartışmaya başlamıştık. Yine Pew Research Center'ın bir başka araştırması, bu tartışmanın aslında bize has olmadığını gösterdi. Küresel olarak gençlerin dindarlığında ciddi bir düşüş olduğu gözüküyor.

Araştırmaya göre dindar olan Amerika Birleşik Devletleri'nde bile dinî cemaatler gitgide daha grileşiyor ve genç yetişkinler artık büyüklerinden daha az dindar görülüyorlar. Son zamanlardaki araştırmalar, genç yetişkinlerin bir dinî aidiyet duymak, Tanrı'ya inanmak ya da çeşitli dinî görevlere katılmak konusunda büyüklerinden çok daha az isteksiz olduğu

nu gösteriyor. Ancak bu sadece Amerika'ya ait bir fenomen değildir. Yapılan araştırmaya göre son on yılda 100'den fazla ülkedeki analizlere göre, dindarlık genç yetişkinler arasında azalıyor. Örneğin, 40 yaşın altındaki yetişkinler, yaşlı yetişkinlere göre dinin hayatlarında daha az önemli olduğunu söylüyor. Bu yalnızca Kanada, Japonya ve İsviçre gibi zengin ve göreceli seküler ülkelerde değil, aynı zamanda daha az varlıklı ülkelerde (İran ve Polonya gibi) de böyle görünüyor.²

Genel olarak, yaşları 18 ila 39 arasında olan yetişkinler, 40 yaş ve üzerindekiilerden daha az dindardır. Fakat bu dünyanın daha az dindar olduğu anlamına gelmiyor. Yukarıda değindiğimiz gibi dinlere aidiyet azalmıyor. Gençlerin kendilerini dinî öğreti ve inançlarla tanımlama ve ibadetlere katılımlarında ciddi bir azalma var. Dindarlığın biçimleri, uygulamaları ve tanımları değişiyor. Bu değişim gençler arasında da hızlı oluyor. Sosyologlar ve ilahiyatçılar bu durumu anlamak için farklı gerekçeler öne sürüyorlar. Kimisi bunun gelişmiş ülkelere ve refahtaki artışa bağımlı olduğunu savunuyor, kimisi ise bunu dünyadaki iletişim devrimine ve sanal toplumsal bağların güçlenmesine bağlıyor.

Bazıları dinin temsilindeki krizlerin gençleri dinlerden uzaklaştırdığını iddia ediyor. Dindarlar vadettiği dünya ile dindarların dünyası arasında büyük bir uçurum bulunuyor. Dinler barışı, adaleti, mütevazılığı, ihtiyaç sahiplerine yardımı emrediyor ama insanlar din adına katliam yapıyorlar. Dünyada savaş eksik olmuyor. Bu da gençler için "varoluşsal bir kriz" meydana getiriyor. Haksız da sayılmazlar aslında. Büyükler olarak onlara daha yaşanılır bir dünya bırakamıyoruz. Savaşlarımız, siyasî ve ekonomik güç mücadelelerimiz için kutsallarımızı harcamaktan çekinmiyoruz. Gençler bizim dünyamızdan ve ideolojik yüklemelerimizden kurtulmak istiyor.

Dinlerin temelinde cemaat olma, toplu ibadet etme, biraraya gelerek dinî ritüelleri yerine getirmek oldukça merkezidir. Bu uzun süreli tecrübe, insanlara cemaatin dışında (kilise-cami) dua ve ibadet etme alışkanlığı kazandırır ne olur? Kurumsal ve cemaatle dindarlık yerine daha bireysel bir dindarlık tecrübesi daha cazip gelebilir.

Vebanın "ata binmiş iblisle" resmedildiği bir Orta Çağ'da yaşamıyoruz. Aksine düşmanın üç boyutlu resmini görüyoruz, virüsün hücre içine nasıl sızdığını gösteren videolar seyrediyoruz. İnsanlar koronavirüsten kurtulmak için din adamlarına değil, bilim adamlarına koşuyorlar. Bu yüzden veba, uzmanlığa olan güveni getirmeyen koronavirüs uzmanlığına olan güveni artıracak diyebiliyoruz. Bu da bize, dinlerin yerine bilimciliğin yükseleceği bir geleceğin kapımızda olduğunu gösteriyor.

Bir diğer husus da koronavirüsle mücadelede biyo-teknolojiye başvurulması. Bu ise bedenler ve nüfuslar üzerinden hareket eden iktidarın daha da tahkim edilmesini sağlayabilir. Pandemi ile mücadele hastaları birer sayı gibi görmeyi zorunlu hâle getiriyor. Ölümü kontrol altına alma, kimin yaşayacağına karar verme biyo-iktidar alanını daha da güçlendirecektir. Biyo-iktidar alanının güçlenmesi bilime ve sayılara olan güveni, istatistiğin tanrının ezeli bilgisi gibi her şeyi önceden haber verdiği algısını pekiştirecektir.

O zaman, koronavirüs sonrası yeni bir materyalizm dalgasıyla mı karşı karşıya geleceğiz? Hiç sanmıyorum. Çünkü postmodernizm sonrası bir çağda yaşıyoruz ve bilimcilik asla in-

2 <http://www.pewforum.org/2018/06/13/the-age-gap-in-religion-around-the-world/>.

sanların metafizik ve psöşik güçlere inanmasına engel olmuyor. İçinde tılsımların olduğu iddia edilen kitapların çok satanlar listelerinde üst sıralara yerleşebildiği bir dünyada yaşıyoruz. Modern insan sekülerleştikçe metafizik ve psöşik güçlere olan inancını kaybetmiyor. Modernizmin din-bilim, akıl-ruh çatışması çağımız insanını çok fazla ilgilendirmiyor. Onun dünyasında bilim ve seküler bir dünya çakralara inanmasına engel olmuyor.

Öte yandan veba salgını olduğunda, din yalnızca dinî yorum tekeline ellerinde tutan otoritelerce yorumlanabiliyordu. Bugün ise din artık dinî otoritelerin tekeline değil. Düşünün; hiçbir din eğitime sahip olmayan, Arapça bilmeyen Adnan Oktar bir dinî cemaat lideri olarak ortaya çıkabiliyor. Günümüzde din yalnızca dinlerin kurumsal ve doktriner otoritelerine bağlı değil. Dinî sosyal yapı, artık oldukça farklı ve çeşitli kurumların müşteri kazanmak için rekabet ettikleri bir piyasa gibi.

Dolayısıyla bu pazara ilişkin üretim hız kesmeden devam edecek. Çünkü sekülerizm yükselirken dinî inancı azalmıyor. Bilimcilik artık dini tehdit etmiyor çünkü bilim dinle eskisi gibi ilgilenmiyor. Sekülerleşme konusunda uzman olan akademisyen Volkan Ertit'in dile getirdiği gibi, ona karşı bir kayıtsızlık içinde. Bu da dinî alandaki çözümlerin pazarda istendiği gibi alıcı bulmasına imkân veriyor.

Bilime olan güven, uzmanlığa olan inanç sekülerleşmeyi artırdığı kadar psöşik ve radikal inançları da güçlendirebiliyor. Kült örgütlere katılım sağlayan bilim insanları, eğitilmiş uzmanlar bize bunu öğretiyor. Geçenlerde ölen ve basında "sahte peygamber" olarak geçen İskender Evrenesođlu bir mühendisti ve çok sayıda bağlısının da tekniker olduğu biliniyor. Japonya'da sarin gazı saldırısında bulunan kült örgüt Aum Shrinkyo'nun çok eğitilmiş ve üst düzey müritleri vardı. DEAŞ terör örgütüne katılan çok sayıda mühendisi konu edinen Diego Gambetta ve Steffen Hertog'un hazırladığı Engineers of Jihad (Cihadın Mühendisleri) adlı çalışmayı da hatırlamak yerinde olur. Bu örnekler de bize gösteriyor ki; sayılar, dijital çağ, biyo-iktidar inançlar üzerindeki olumsuz etkisini daha çok kurumsal dinlere karşı gösterebiliyor.

Bu salgın, dikkat ederseniz, dijital çağın çocuklarını pas geçiyor. Virüsün gençlere bir şey yapmaması, onları daha çok yalnızlaştırabilir. Jean M. Twenge'in "I" nesli diye ifade ettiği, şarjları olmadığında kendilerini bir kara deliğin içinde hisseden bu nesli daha fazla sanal gerçeklik bağımlısı yapabilir. Toplumsal bağları azalmış, sosyal ilişkileri iyice zayıflamış, gerçeklik algıları bozulmuş bir neslin semptomlarını daha da azdıracaktır. Zira bu virüs tam da buraya denk geldi; dinle arası genellikle gevşek olan gençlerin koronavirüs sonrası bilimciliğe ve sanal gerçekliğe olan inançlarının artması, buna karşılık da toplumun inanç ve değerlerine karşı da daha kayıtsız olmaları beklenebilir. Bu ise sevgi sarmalıyla aidiyet ve kimlik veren, sanal gerçeklik algısına benzer bir "kapalı dünya" inşa eden kült gruplar için bulunmaz fırsat sunacaktır.

Son olarak, Müslümanların ve Hıristiyanların sayısı artacak ama korkarım din çağı patlaması da yaşamayacağız. Dinî kurumlara olan erozyonun hızlanacağı, geleneksel öğretilerin zayıflayacağı modern kültürlerin daha fazla çoğalacağı "seküler maneviyatçılığın" tavan yaptığı bir zamana doğru yol alacağız. Korkarım ki bu salgın terör örgütleri için de oldukça uygun bir zemin yarattı. Bu örgütler, hem kayıplarını gidermek hem de koronavirüsün yeniden gündeme getirdiği apokaliptik (kıyamet) inançları kışkırtmak imkânı bulacaklar.